

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויקהל פקודי, תש"ע
מספר 852

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מורכבות הכנת המנורה במקרא ובפרשנות ימי הביניים

בפרשיות ויקהל-פקודי מופיע תיאור כלי המשכן בהתאמה לתיאור גודלם ולחומרים שמהם הם עשוים כנזכר בפרשיות תרומה-תצוה. בפרשיותינו מיעטו הפרשנים להסביר את תיאור כלי המשכן, מאחר שכבר עשו כן בפרשיות תרומה-תצוה.

נראה שהכלי המורכב מכל כלי המשכן מצד הכנתו היה המנורה (לז: יז-כד), שכן הכתוב ציין את מידותיהם של הכלים (אורך, רוחב וגובה), ואילו מידות המנורה לא פורשו. הנתון הטכני היחיד שצוין, מלבד צורתה וקישוטיה (שגם תיאוריהם ומיקומם אינם ברורים דיים), הוא משקלה: "כִּפֶּר זָהָב טָהוֹר יַעֲשֶׂה אֹתָהּ אֶת כָּל-הַפְּלִים הָאֵלֶּה" (שמ' כה:לט). אך גם פרט זה אינו יכול לספק מידע מדויק על גודלה של המנורה, שהרי לא ברור מה כולל משקל זה – האם גם את המנורה וגם את כליה הנפרדים ממנה, כפי שלכאורה¹ ניתן להבין מפירוש רש"י – "שלא יהא משקלה עם כל כליה אלא ככר, לא פחות ולא יותר", או שמא זהו משקל המנורה בלבד, כדעת רמב"ן החולק על רש"י:

שלא יהא משקלה עם כל כליה אלא ככר... לשון רבנו שלמה, וכן הוא פשוטו של מקרא. אבל אם הדבר כן, יהיה תמה גדול שלא יתן הכתוב משקל למנורה, כמה יהיה בה מן הככר, ויוכל לתת חצי הככר או יותר במלקחים ובמחנות, שהם כלים נפרדים ממנה, וימַעַט בה; או שיתן במנורה ככר פחות מְנָה, ובכל הכלים האלה מנה... אבל אין דעת רבותינו כמו שאמר הרב, אלא כך שנו חכמים במנחות (פח ע"ב): "מנורה ונרותיה באה מככר, ולא מלקחיה ומחנותיה".

הבעיות בהבנת היצירה של המנורה קשורות גם לצורת הנרות ולכיוון האור המופק מהם. בציווי על הדלקת הנרות בפרשת "בהעלותך" נאמר: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים וְאָמַר אֵלָיו בְּהַעֲלֹתְךָ אֶת-הַנְּרוֹת אֶל-מֹול פְּנֵי הַמְּנוֹרָה יֵאָרוּ שְׂכַעַת הַנְּרוֹת" (במ' ח:ב) – לאן א"כ פונים הנרות ולאן מאירה המנורה? רש"י מפרש את המילה "מנורה" כמכוונת לקנה המרכזי, ולכן הוא סבור שיש להסביר את הכתוב כך: "שלשה המזרחיים פונים למול האמצעי – הפתילות בהן, וכן שלשה המערביים, ראשי הפתילות למול האמצעי"². אבל נכדו רשב"ם מפרש: "היה מטה ראשי הפתילות של כל שבעת הנרות להאיר אל השולחן".

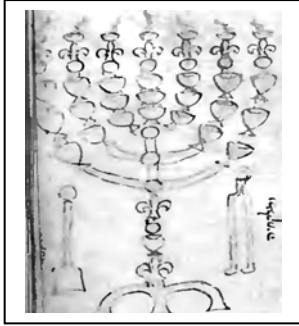
עיון בדברי המדרש שרש"י הביאם לפנינו מלמד שאף משה רבנו התקשה בהבנת צורתה של המנורה, כפי שמדייק רש"י מלשון הכתוב: "תַּעֲשֶׂה הַמְּנוֹרָה" (שמ' כה:לא) – "מאליה, לפי שהיה משה מתקשה בה אמר לו הקב"ה השלך את הככר לאור והיא נעשית מאליה, לכך לא נכתב תַּעֲשֶׂה", וכן בהמשך: "וַיִּרְאֶה וַיַּעֲשֶׂה" (שם:מ) – מסביר רש"י: "ראה כאן בהר תבנית שאני מראה אותך, מגיד שנתקשה משה במעשה המנורה עד שהראה לו הקב"ה מנורה של אש". רש"י מביא את הברייתא של מלאכת המשכן (פרק י), וממנה הוא לומד על גובהה שהיה י"ח טפחים (ובהמשך דבריו עומד רש"י על החלוקה המדויקת למספר

¹ הן הרא"ם (ר' אליהו מזרחי, 1435–1526 קושטא, תורכיה) הן "לבוש אורה" (ר' מרדכי יפה, המכונה "בעל הלבושים", 1530 פראג–1612 פוזנא) העירו שרש"י סבור שרק את המנורה עשו מכיכר הזהב, כפי שניתן להוכיח מכמה מקומות שבהם רש"י דן בתיאור עשיית המנורה בפירושו.

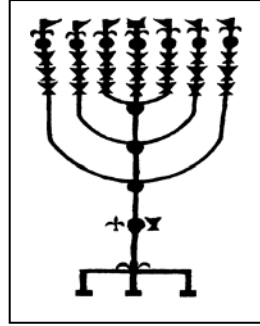
² על פי דברי רש"י ניתן להבין שאת המילים "אל-מול" יש להבין לא כמובן של כנגד אלא "על", כפי ששמעתי דבר זה מד"ר יואל אליצור, שהוכיח זאת ממקומות נוספים שבהם מצוי הביטוי "אל-מול" כגון: "וַיִּאֵשׁ לֹא-יַעֲלֶה עִפְרָן וְגַם-אִישׁ אֶל-יִצְחָק בְּכָל-הָהָר גַּם-הַצֵּאן וְהַבְּקָר אֶל-יָרְעוּ אֶל-מֹול הָהָר הַהוּא" (שמ' לד:ג), והכוונה היא שאין לרעות את הצאן על הר סיני ואין הכוונה "כנגדו". אם כן, רש"י כיוון לפשוטו של מקרא.

הטפחים במנורה). עוד הוא מתאר בפירושו את הגביעים, הכפתורים והפרחים ומסביר במפורט היכן הם היו על גבי המנורה. כדי להמחיש לקוראים את הסבריו וכדי לסייע ללומדים להבין את צורתה המורכבת של המנורה, צירף רש"י בשולי פירושו לתורה את ציור המנורה.

ציור זה מופיע בכמה כתבי יד של פירוש רש"י לתורה, אף כי לא תמיד בגודל או בצורה זהים, אך אינו מוזכר אצל פרשני רש"י הידועים ("מזרחי", "גור אריה", "לבוש אורה" ו"שפתי חכמים").³ שניים ממאפייני ציורים אלו הם הגביעים המופיעים בקני המנורה ופניית ששת הקנים לכיוון הנר האמצעי, כפי שניתן לראות בשני הציורים המצורפים.

כת"י בבית הספרים הלאומי 2009
38 משנת 1462⁵

כת"י פרמה דה-רוססי 1380⁴

האם מוכרים לנו ציורים נוספים בפירוש רש"י למקרא? עיון במחקרים על ציורי רש"י שצורפו לפירושו למקרא⁶ מלמד שבשני תחומים הוסיף רש"י ציורים לפירושו: כלי המשכן וארץ ישראל. זאב וילנאי כתב ששרטוטים של בית המקדש קיימים בספרות העברית עוד בדורות קדומים, ולדעתו סיבת הדבר היא - תשוקה לראות ראייה מוחשית את בית המקדש על כל לשכותיו וחלקיו.⁷ דוגמאות לכך הן מפת שבטי ישראל שבמרכזה בית המקדש בפירוש רש"י ליחזקאל (פרקים מ"ה ומ"ח) ו"תכנית בית המקדש" המופיעה בכתב יד של רמב"ם - "משנה תורה" מהמאה הי"ג.

אחד החוקרים שהרבה להדגיש את חשיבות ידיעת הרקע ההיסטורי להבנת דברי הפרשנים הוא פרופ' א' טויטו. כמה ממאמריו בנושא זה עסקו ברקע ההיסטורי של תקופת הרשב"ם, ואחרים בתקופת רש"י.⁸ פרופ' אברהם גרוסמן הזכיר במאמריו ובספריו על רש"י את ממצאיו של טויטו והדגיש את חשיבות חקר פירוש רש"י לאור התמורות הרבות שחלו בקרב היהודים ובקרב הגויים באותם ימים:⁹ "אי אפשר לעמוד על משמעות פעולתו של איש רוח ושל מנהיג ציבור בלי להכיר את הרקע החברתי והתרבותי של תקופתו".¹⁰

אמנם גרוסמן התכוון בדבריו אלו, לפירושי רש"י שעסקו בחיבת הארץ וערכה, אך נראה שגם בנוגע לפירושי רש"י המפורטים של כלי המשכן, מהם אף הכוללים ציורים שונים, הייתה לרש"י מגמה חינוכית מובהקת: לחבב את נושא המשכן על הלומדים ולקרב את צורת בית המקדש ללבם של ישראל על ידי המחשות ויזואליות, בייחוד בתקופה שבה הצלבנים נערכים למסעי הצלב לארץ הקודש והמוסלמים שולטים בה, ואילו בעליה היהודים עדיין נמצאים בגולה.

³ אברהם ברלינר בספרו **רש"י על התורה** (מהדורה ראשונה - ברלין תרכ"ז; מהדורה שנייה - פרנקפורט תרס"ה), ציין שבכמה מכתבי היד של פירוש רש"י שהיו לפניו נמצאת הפנייה לציור המנורה: "והיא מצויירת למעלה בזה תקלף (?) בהלכתה ציור מבואר", ועוד ציין שבכמה מכתבי היד נמצא ציור המנורה, אך אין הוא מצרפה לספרו. תופעה דומה נמצאה בפירושו לספר במדבר ל"ד, שגם שם צירף רש"י לפירושו שתי מפות, וברלינר הזכירן אך לא צירף את ציוריהן בספרו.

⁴ תמונה זו לקוחה ממקראות גדולות "**הכתר**" (שמ', חלק ב) בהוצאת אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 196. ככל הידוע לי, זאת המהדורה המודפסת הראשונה של פירוש רש"י שהביאה לפני הקורא את ציור המנורה כפי שהיא מופיעה בפירוש רש"י.

⁵ כתב יד זה סרוק במלואו ונמצא באתר בית הספרים הלאומי <http://jnul.huji.ac.il/heb>.
⁶ M.I. Gruber, "Light on Rashi's Diagrams from the Asher Library of Spertus College of Judaica", *The Solomon Goldman Lectures*, VI, Chicago, Illinois 1993, pp. 73-74; ועוד. וראו א' גרוסמן וב"ז קדר, "מפות ארץ ישראל שצייר רש"י ומשמעותן ההיסטורית", **איגרת** 25 (תשס"ד), עמ' 26-29; ד' שניאור, "הגישה הגיאוגרפית של רש"י - עיונים בפירושי רש"י לתורה בפסוקים העוסקים בגיאוגרפיה", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ח, ועוד.

⁷ ז' וילנאי, **המפה העברית של ארץ ישראל**, ירושלים תש"ה, עמ' ו.
⁸ א' טויטו, "הרקע ההיסטורי של פירוש רש"י לפרשת בראשית", בתוך: צ"א שטיינפלד (עורך), **רש"י - עיונים ביצירתו**, רמת-גן תשנ"ג.

⁹ א' גרוסמן, **חכמי צרפת הראשונים**, ירושלים תשס"א, עמ' 204-207; הנ"ל, **רש"י**, ירושלים תשס"ו, עמ' 103-107, 129-131.

¹⁰ גרוסמן שם, עמ' 11.

דוד שניאור
דוקטורנט במחלקה לתנ"ך